

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING ONA TILI DARSLARIDA OG'ZAKI VA YOZMA NUTQINI RIVOJLANTIRISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Suyunova Marjona

Jizzax davlat pedagogika universiteti 2 kurs talabasi

Annotatsiya: *Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini oshirish yuzasidan fanlararo integratsiyalashuv hamda ona tili o'qitish metodikasi fanida ushbu masala yuzasidan tadqiq etilgan nazariyalarning amaliyoti haqida so'z yuritilgan bo'lib, bir qator usul va metodlarning samaraviyligi baholab berilgan.*

Kalit so'zlar: *Fanlararo integratsiya, prinsplilik, ona tili o'qitish metodikasi, tarqatma materiallar, og'zaki nutq, yozma nutq, shaxsiy dunyo qarash, pedagogik instenkt va an'anaviy ta'lim.*

Kirish: Ma'lumki, vatan beshikdan boshlangani kabi, ta'lim-tarbiya ham beshikdanoq, hattoki, bola tug'ilmasidanoq berila boshlanishi kelajakdagi ibjohiy natijalarga sabab bo'ladi. Maktabgacha ta'lim sohasida mamlakatimizda amalga oshirilayotgan ta'lim islohotlarining amaliy natijalari o'laroq maktab o'quvchilarining erishayotgan yutuqlari, g'alabalarining tub mohiyati sifatida boshlang'ich sinf o'quvchilarining dars tizimini namunali tarzda tashkil etish yuksak ahamiyat kasb etadi. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining ta'lim tizimida turli amaliy metodlarning to'g'ri ravishda qo'llanilishi maqsadga muvofiqlikni tashkil etadi hamda o'zing amaliy samaradorligini oshirishda xizmat qiladi. Maktab ta'limining bevosita ikki qismga ajratilishi hamda har ikkala bo'g'inning ham teng tarzda olib borilishi quvonarli holatdir. Haqiqatdan ham, boshlang'ich ta'lim tizimi asnosida ta'lim olayotgan birinchi, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining dars ta'lim tizimida nutqning har ikkala shakllari og'zaki va yozma shakllarini rivojlantirishga keng e'tibor qaratilib kelinmoqda. "Maktab metodikasi va ona tili o'qitish metodikasining nazariy - amaliy jihatdan ishlab chiqilgan topshiriqlar mezoni, vazifalari boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqlarini shakllantirishda xizmat qiladi". Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining 1 - sinf ekanligidanoq ularga Alifbe kitobining harflar tizimini o'rgatish jarayonlari birinchi sinf o'quvchilari bilan akustik jihatdan ishlashuv masalasida e'tibor qaratiladi. Og'zaki nutqning keng va ravon tarzda rivojlanishida sinf o'quvchilarining o'zaro hor tarzda A, B, D, E kabi harflar tizimini takrorlashlaridan sabab ham ularning ovoz imkoniyatlarini ochishga kelgusida nutqning keng va ravon tarzda shakllanishiga turtki bo'ladi.

Shu sababdan ham boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan ertak aytishuvi, rasmlarga tarif berish, izohlab berish, rang ajratish, ifodali o'qish, she'rlar

aytishuvi, topishmoqlar, o'zbek xal maqollari kabi og'zaki nutq bilan ishlaydigan mashqlar ham og'zaki nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'ladi. Bugungi kunda birinchi, ikkinchi, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining shaxsiy dunyoqarashi va nutq hamohangligini oshirish yuzasidan fanlararo integratsiyalashuv masalasi keng jamoatchilik va ilm-fan sohasi olimlarining yutuqlaridan biri hisoblanadi. Amaliy jihatdan olib qaraydigan bo'lsak, an'anaviy ta'lim jarayonida mashqlarning tahlili, mavzuning muhokamasi, grammatik qoidalar tizimidan ko'ra boshqa fanlar bilan o'zaro mutanosiblikda darslarni amaliy tashkil etish maqsadga muvofiqdir. "Boshlang'ich sinflarning nutq shakllanishi va ovoz imkoniyatlariga e'tibor qaratish ahamiyatlilik jihatidan muhim sanaladi, sababi ikkinchi va uchinchi sinflarda ular boshqa fanlar:

- rus tili;
- ingliz tili;
- qoraqalpoq tili maktablarda esa o'zbek tili kabilarning o'tilishi boshlanib, boshlang'ich sinf o'quvchisi o'z tilida chiroyli va ravon so'zlashni o'rganishdan tashqari boshqa tillarni o'rganishga kirishadi, bu esa boshlang'ich sinf o'quvchisining nutqiy bo'linishlariga olib keladi". Ona tili o'qitish metodikasi fanining olimlari olib borgan tadqiqot ishlari yuzasidan boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma va og'zaki nutqlarining o'zaro shaxsiy mezonlarga muvofiq rivojlanishida quyidagilar keng samara ko'rsatadi deb baholashadi.

Og'zaki nutqning o'sishida samara beradi. Yozma nutqning o'sishida samara beradi. 1. Tinglash 1. Tasavvurning shakllanishi 2. So'zlab berish 3. Ko'p kitob o'qish 3. Turli tez aytishlar 4. So'zlab berish 4. Sinf ichida munozara 5. Prinsipial mashqlar 5. Fikrlay olish, qobiliyat 6. Ijodiy yaratuvchilik. Boshlang'ich sinf o'quvchilari o'rtasida nutqning har ikkala sohasi og'zaki va yozma nutqlarda ham mukammallikni shakllantirish maqsadi yuzasidan ona tili kitoblari tarkibida keluvchi mashq va topshiriqlar matni sharhlida matnni ovoz chiqarib o'qing yoki sinfdagi o'rtoqlaringiz bilan muhokama qiling, ma'lumot bering kabi sharhlarni kuzatishingiz mumkin. E'tibor bering. 258 - mashq. "Berilgan matnni ovoz chiqarib o'qing va ushbu mavzu yuzasidan sinfdagi guruhlariga bo'ling munozara uyushtiring. Kuz. Kuz kirib kelishi bilan daraxtlarning bargi sarg'ayib, atrof ham sariq tusga kirib boshlashi bir ajib his-tuyg'uni beradi. Kunlar ozroq salqinlashib ham qoladi. Yuqorida namunaviy tarzda berilgan mashq yuzasidan sinfdagi mavzu yuzasidan munozara uyushtirish, matn ichida notanish so'zlar bo'lsa ularning ma'nosini bilish, kuzgi ishlarning amaliyoti haqidagi suhbatlar bilan bir o'quvchi sharofati tufayli butun sinf ahli munozaraga kirishadi, bu holatda albatta nutqning shakllanishi yuz beradi, tabiiyki bu holatda sinf o'quvchilari shevaga xos so'zlardan, turli xil qusurlardan, qo'pol, so'kinish so'zlardan holi suhbatlashish sinf o'qituvchisi tomonidan ta'minlanadi. "Mashqni o'qigan o'quvchi esa butun boshli sinf

o'quvchilari ushbu mashqni eshitishlari uchun matnni chiroyli va gapirish ohangiga muvofiq tarzda o'qiydi va bu esa ushbu o'quvchining notiqligini oshirishda keng jamoatchilik qarshisida o'z fikrini oshkor qila olish qobiliyatlarining shakllanishiga olib keladi». Maktab o'quvchilarining aksariyat boshlang'ich sinflarida yozma nutq va savodxonlikni oshirish yuzasidan turli xildagi tanlovlar va musobaqalarning olib borilishi boshlang'ich sinf o'quvchilarining yozma nutq faoliyatini oshirishda xizmat qiladi. Yozma nutqni tashkil etishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining faolligini ta'minlashda mashq va topshiriqlar yuzasidan topshiriqlar berish ahamiyatli bo'lishi maqsatga muvofiqdir. Bunda boshlang'ich sinf o'quvchilarining turli rasmlar va holatlar yuzasidan badiiylikni saqlagan holatda mustaqil tarzda yozma matnlar tuzish, rasmga nom berish hamda ushbu rasmlar asnosida matn tuzib uni ifoda maqsadiga ko'ra kamchiliklarining topilishi bu birgina mashq bilan nutqning har ikkala tamoyillarining oshishiga xizmat qiladi. Bu kabi yozma nutqlarini vazifa va topshiriq tarzda berilishidan ko'zlangan maqsad quyidagicha:

- o'quvchilarning shaxsiy dunyoqarashini shakllantirishda dasturiy manba bo'luvchi ko'nikmalarini shakllantirish;

- matn tarkibida so'z qo'llay olish mahoratining yanada orttirilishiga erishish hamda ularning mantiqan ketma-ketligini nazorat qilish;

- imloviy yoki punktuation xatoliklardan holi bo'lgan holda matn yaratishning yuzaga kelishi;

- boshlang'ich sinf o'quvchilarining matn tuzishda so'zlarning joylashuvi va muqobili so'zlar bilan ishlasha olishini ta'minlash;

- matn tuzishda badiiylik, saviyaviylik, ilmiylik tamoyillarining yuzaga kelishining shaxsiy nazoratini ta'minlab berish;

- vaqt mezonlarini inobatga olgan holatda matnning tayyor holatga kelish texnikasining amaliy jihatdan shakllanishiga va qolaversa, yozuv ya'ni husni xatning yanada mukammal va chiroyli bo'lishiga erishish yuzasidan yozma nutq mavzusiga oid mashqlar tavsiya etiladi. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqlari bilan ishlashishda ularning yoshi, o'zlashtirish darajalariga ham e'tiborda bo'lish zarur. "Biz yuqorida sanab o'tgan metodik qo'llanmalar boshlang'ich sinfnig birinchi, ikkinchi o'quvchilari ushun zarur bo'lsa, uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining nisbatan murakkab metodik jihatlar bilan individual tarzda ishlashi ta'minlanadi".

Bunda uchinchi va to'rtinchi sinf o'quvchilarining ona tili va adabiyot o'qitish metodikasiga muvofiq tarzda mashqlarining samarali tarzda bajarilishiga erishiladi. Misol uchun: To'rtinchi sinf o'quvchilarida o'qish kitobining vaqtga solingan holatida "Kim ko'p so'z o'qish" kabi o'yinlarning tashkil etilishida o'quvchi sinf ichida ovoz chiqarib o'qiydi, demak bu sinf ichida shaxsiy nutqning rivojlanishiga olib keladi. Bundan tashqari, og'zaki nutqni rivojlantirishda turli ekspirementlardan ham foydalanish maqsadga

muvofoqdir. Bunday eksperimentlar qatorida chet el tajribalaridan unumli foydalanish masalasi ham yetakchilik qiladi.

O'qituvchining oldindan tayyorlangan tayyor tarqatma materiallar asosida tayyor audio yoki videorolliklarni sinfdagi barcha o'quvchilarga eshittiradi yoki qo'yib beradi. "Sinf o'quvchilari esa eshitgan yoki ko'rgan narsalarini boshqa bir chalg'ituvchi kuy, videodan so'ng aytib, tushuntirib berishlari ularning ham og'zaki tarzda gapirish tempining shakllanishiga, qolaversa, tasavvur dunyosi va shaxsiy dunyoqarashning shakllanishida keng samara beradi". Yozma nutqni shakllantirish, o'stirish borasida ham xuddi ana shunday eksperimentlarning o'tkazilishi maqsadga muvofiqdir. Bunda tayyor tarqatma material audio yoki video rollik boshlang'ich sinf o'quvchilariga qo'yib beriladi yoki eshittiriladi, ortidan boshqa bir chalg'ituvchi kuy yoki lavhalar taqdim etilgandan so'ng sinf o'quvchilaridan dastlabki audio yoki videorollikda ko'rgan, eshitgan narsalarini ketma-ketlikda yozma tarzda bayon etishlari so'raladi. Ushbu usul boshlang'ich sinf o'quvchilarida xotiraning mustahkamlanishi; yozma nutqning shakllanishi; dunyo qarashning oshishi.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqlarini rivojlantirish yuzasidan quyidagicha xulosaga kelish mumkin: boshlang'ich sinf o'quvchilari bilan odatdagi ta'lim tizimiga muvofiqlikni saqlagan holda chet el tajribalaridan ham unumli foydalanish, ona tili o'qitish metodikasi fanining el ilg'or metod va uslublaridan foydalanish, ona tili darsliklarini o'qitish davomiyligini oshirishda boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini yanada orttirish yuzasidan fanlar aro integratsiyalashuvga alohida e'tibor qaratish maqsadga muvofiqdir. Bunda birgina o'quvchi nutqi emas balki, o'qituvchining ham jtqi ravon o'lishi darkor, ya'ni o'qituvchi dars samaradorligini oshirish uchun yaxshiroq o'z ustida ishlash kerak.

ADABIYOTLAR:

1. Abdullayev Y. Ona tili o'qituvchilarining ish tajribasidan. Toshkent, 1965.
2. Qosimova K. va boshqalar. Boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitish metodikasi fani dasturi. Toshkent, 1996.
3. Qosimova K. Boshlang'ich sinflarda imlosi qiyin so'zlarni o'rgatish. Toshkent, 1964.
4. Qosimova K. 4-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1978.
5. Qosimova K., Ubaydullayeva N. 2-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1987. 6. T
6. Qosimova K. 4-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1978.
7. Qosimova K., Ubaydullayeva N. 2-sinfda ona tili darslari. Toshkent, 1987.

8. Ta'lim taraqqiyoti jurnali 7-maxsus son. Umumiy o'rta ta'limning davlat ta'lim standarti va o'quv dasturi (Boshlang'ich ta'lim). Toshkent, 1